

TEORIJSKO–METODOLOŠKE OSNOVE U DELU FANULE PAPAZOGLU: ARHEOLOŠKA PERSPEKTIVA*

Monika Milosavljević

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: *Delo Fanule Papazoglu svedoči o specifičnom protoku ideja u jugo-slovesnoj i srpskoj arheologiji između nekoliko disciplina. Najpre će biti reči o snažnoj prijemčivosti narativa o paleobalkanskim narodima nastalih kao rezultat istraživanja istorije Starog veka za arheologe, od trenutka kada je Fanula Papazoglu postala jedan od vodećih istraživača na polju antičke prošlosti. Zatim, kao snažna aberacija u odnosu na kontekst u kome su se teorijska polazišta prikrivala, Papazoglu je značajna jer je eksplicirala svoje teorijsko-metodološke perspektive. Međutim, njena teorijska orijentacija bila je retrogradna u odnosu na međunarodne tokove svog vremena. U knjizi Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba iz 1969. ona je primenila načela jednodolinijskog evolucionizma, tipična za nauku XIX veka, i formulisala narativ o paleobalkanskim društvima. Time je cementirano shvatanje o paleobalkanskim narodima na zastarelim utemeljenjima, koje se do danas pre posmatra kao izvornik „čiste” istorijske građe nego kao prevaziđena interpretacija.*

Ključne reči: *Fanula Papazoglu, teorija, metodologija, jednodolinijski evolucionizam, paleobalkanska društva, helenizacija, romanizacija.*

Originalan naučni rad
UDK: 93/94:929 Папазоглу Ф.
902/904 Папазоглу Ф.
Primljeno: 15.08.2017.
Prihvaćeno: 26.10.2017.

Monika Milosavljević
Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
Gece Kona 7, 11000 Beograd
monika.milosavljevic@gmail.com

* Ovaj članak je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu* br. 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FANULA PAPAZOGLU'S WORK: AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

Monika Milosavljević

Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: *The scientific work of Fanula Papazoglu testifies about the unique flow of ideas between several disciplines in Yugoslav and Serbian archaeology. Foremost of all, the overarching receptiveness of the Paleo-Balkan tribe narrative has its roots in the research of ancient history. Such may be demonstrated by Fanula Papazoglu becoming one of the leading researchers in the field. Significant due to the powerful aberration of her theoretical perspectives in relation to her respective context, she explicated her own theoretical and methodological approaches. Her theoretical orientation was regressive in relation to the international trends of the time, which is evident in her book, "The Central Balkan Tribes in pre-Roman Times (1969). In this work, she applied the postulates of unilineal evolutionism, typical for the state of the sciences in the XIX century. She herself thereby formulated a narrative of "Paleo-Balkan tribes", establishing this notion based on obsolete postulates, which have endured until the present day and are still considered to be a reputable source rather than a mere outdated interpretation.*

Key words: *Fanula Papazoglu, theory, methodology, unilineal evolutionism, Paleo-Balkan tribes, Hellenization, Romanization.*

Original scholarly article
UDC: 93/94:929 Папазоглу Ф.
902/904 Папазоглу Ф.
Received: 15.08.2017.
Accepted: 26.10.2017.

Monika Milosavljević
Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Gece Kona 7, 11000 Beograd
monika.milosavljevic@gmail.com

BIOGRAFSKI KONTEKST

Fanula Papazoglu (1917–2001) je rođena u porodici grčkog porekla u Bitolju, u Kraljevini Srbiji za vreme I svetskog rata¹. Školovala se u rodnom gradu do 1936. godine, kada je upisala studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Iz dostupnih biografskih pregleda, studirala je *klasičnu filologiju sa istorijom Starog veka i arheologijom*² sve do početka Drugog svetskog rata. Prema sećanjima Milutina Garašanina, koji je bio malo mlađi od Fanule Papazoglu, studentska grupa *klasična filologija sa arheologijom* koju je on upisao 1939. godine sastojala se od predmeta pod A, što su bili grčki i latinski jezik, predmeta pod B, što su bili arheologija, istorija starog sveta odnosno vizantologija. Predmeti pod C su bili strani jezik i etnologija. Grčki je predavao Milan Budimir, latinski Veselin Čajkanović, arheologiju Miloje Vasić, istoriju starog sveta Nikola Vulić i vizantologiju Georgije Ostrogorski. Milutin Garašaniin i Fanula Papazoglu su diplomirali 1946. godine.³ O stanju na Filozofskom fakultetu nakon rata i polaganju ispita ostavio je svedočanstvo Milutin Garašaniin:

„Mi više nismo išli na predavanja pošto smo svršili ispit pod B. Kad smo mi polagali ispit Vasić se nije bio vratio. On se vratio krajem 1946. godine. Mi smo polagali ispit kod Radojčića, Ostrogorskog i Viktora Novaka” (prema Babić i Tomović 1996, 16).

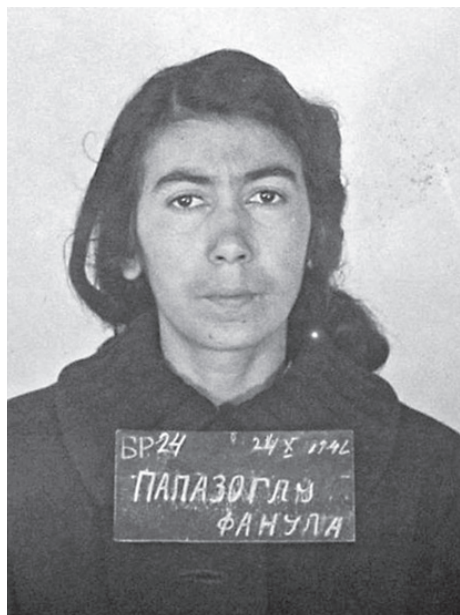
Drugim rečima, Fanula Papazoglu se lako može svrstati u „predratnu generaciju” Vasićevih studenata⁴, čiju su okosnicu činili Korošec, Benac, Milutin i Draga

1 Fanula Papazoglu je rođena 3. februara 1917. od oca Koste [Konstantin] i majke Pelpinike [Elpiniki] Macana [Macali]. U belešci prilikom hapšenja tokom II svetskog rata, za narodnost Fanuli Papazoglu stoji – Grkinja (Cincarka), a za religijsko opredeljenje – pravoslavna vera (Istroijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202/27). U logor Banjica je zatvorena od 5.11.1942. a puštena na slobodu 17.4.1943. godine (Prpa 2009, 537).

2 Verovatno u nazivu studentske grupe nije stajala „istorija Starog veka”, već da je naknadno dodata zbog nastavka karijere Fanule Papazoglu na ovoj katedri.

3 Kako svedoči Garašaniin: „Iz te moje generacije arheologa manje više svi su umrli ili su pobijeni. Dve godine starija od mene, ali je studirala sa nama, bila je Fanula Papazoglu” (prema Babić i Tomović 1996, 7).

4 Ovim se ne naglašava veza Fanule Papazoglu sa Milojem M. Vasićem, kao izraženija ili značajnija od uticaja koji su na nju imali naučnici Milan Budimir ili Nikola Vulić. Pošto se značaj Fanule Papazoglu u ovom radu analizira iz specifične arheološke perspektive, njena

Slika 1. Fanula Papazoglu u logoru Banjica (https://en.wikipedia.org/wiki/Fanula_Papazoglu#/media/File:Fanula_Papazoglu,_1942.jpg, pristupljeno 1.8.2017.)

Garašinin (Palavestra 2013, 685). Sudbina ovih studenata tokom Drugog svetskog rata bila je različita: Milutin i Draga Garašinin su pohađali Muzejski kurs u okupiranom Beogradu (Bandović 2014), Josip Korošec je radio u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (Novaković 2015, 50), a Alojz Benac je do 1942. predavao po različitim gimnazijama, kada se priključio partizanskom pokretu (Čović 1976, 11–14). Fanula Papazoglu je kao član studentske organizacije davala podršku jugoslovenskom partizanskom pokretu da bi šest meseci provela u logoru na Banjici između 1942. i 1943. godine⁵ (slika 1). O detaljima aktivnosti Papazoglu tokom rata dosada se malo pisalo u stručnoj literaturi.⁶ U *Karakteristici Milana Budimira*, koja je napisana neposredno nakon rata, kao afirmativno se uzima što je kao student bio levičar i što je tokom rata pomagao Narodno-oslobodilačkom pokretu preko Fanule Papazoglu (Stanić 2013, 285). Među njenim profesorima, sličnu sudbinu interniranja u logor kao i ona, imao je Nikola Vulić za čijeg se akademskog nastavljača Papazoglu smatra. Nikola Vulić je odveden u logor na Banjici u novembru 1941. da bi kod kuće dočekaio oslobođenje Beograda, ali bolestan (Новак 1958, LXXI-LXXIV).⁷ Za razliku od njega, Veselin Čajkanović je postao dekan Filozofskog fakulteta maja 1942.⁸ Naime, počevši od leta 1941. pokrenuta je „reorganizacija” Univerziteta u skladu sa nemačkim „novim poretom”. Na novom reorganizovanom univerzitetu nije bilo mesta za mnoge nastavnike koji nisu bili adekvatni zbog porekla, rase, političkih uverenja. Jedan od takvih bio je Georgije Ostrogorski (Bondžić 2012, 275–298).

povezanost sa arheologijom i arheolozima se uzima kao primarna za istraživanje, ali se doprinos Fanule Papazoglu podjednako može proučavati i iz uglova drugih disciplina.

5 U iskazu nakon saslušanja Fanule Papazoglu, 21. oktobra 1942. ona ističe da se pre rata ona nije bavila naročitim političkim radom, a da je bila članica jedino Studentsko-istorijskog udruženja pri Filozofskom fakultetu.

6 <https://www.revolvy.com>, pristupljeno 28.7.2017.

7 Nikola Vulić je umro 26. maja 1945. godine. Pozicija profesora u logoru Banjica je bila za nijansu bolja u odnosu na obične uhapšeneke poput Fanule Papazoglu.

8 Čajkanovića je sud časti osudio za kolaboraciju sa naprijateljem aprila 1945. nakon čega se Čajkanović razboleo i umro 6. avgusta 1946.

Prema arhivskoj građi, Fanula Papazoglu je dovedena u logor Banjica 5. novembra 1942, a puštena 17. aprila 1943. godine (uhapšena 11.10.1942.). U rešenju *Odeljenja specijalne policije Uprave grada Beograda* koji je donet 4. novembra 1942. među popisanim političkim okrivljenicima u kategoriji ilegalnog komunističkog rada i rušenja reda i mira u najnižoj III kategoriji po težini dela, kao lakši politički delinkventi pominju se Fanula Papazoglu (koja je dobila 6 meseci) i njen stariji brat Dimitrije Papazoglu (koji je dobio tri meseca boravka u koncentracionom logoru). U obrazloženju odluke, Fanula Papazoglu se optužuje za davanje priloga Nacionalno-oslobodilačkom fondu (NOF)⁹, posećivanje bolničkih kurseva¹⁰ i davanja svoje pisaaće mašine¹¹ na upotrebu komunistima za pisanje propagandnog materijala. Njen brat Dimitrije, koji je u trenutku hapšenja živeo sa njom na istoj adresi, okarakterisan je kao član NOF-a i povezan je sa ilegalcima i komunistima. Tokom istrage, on je, kako se navodi, dragovoljno priznao sav svoj rad i odao lica koja su bila sa njim u vezi, te je doprineo „uspešnom” okončanju istrage. Za razliku od njega, držanje Fanule Papazoglu je ocenjeno kao nekorektno a vlasti su pretpostavile da je prikrila određena lica i činjenice.¹²

Nakon Drugog svetskog rata, Fanula Papazoglu je kratko radila po državnim ministarstvima, da bi 1947. godine postala asistent na Katedri za istoriju starog veka na Filozofskom fakultetu. Sa suprugom Georgijem Ostrogorskim (1902–1976), koji je bio jedan od najčuvenijih vizantologa XX veka, dobila je ćerku 1950. godine.¹³ Za docenta je izabrana 1956. godine, nakon što je doktorirala 1955. s temom *Makedonski gradovi u rimsko doba*. Vanredni profesor je postala 1960. godine, a redovni 1983. Za dopisnog člana SANU izabrana je 1974, a za redovnog 1983. Uz to je bila dopisni član Nemačkog arheološkog instituta, počasni doktor na Sorboni, počasni član Filološkog društva „Parnasos” u Atini i član Makedonske akademije nauka.¹⁴

Obimna bibliografija Fanule Papazoglu je veoma raznovrsna, ali se može reći da su dve ključne teme kojima se bavila: antička Makedonija i prerimska plemena centralnog i severnog Balkana (Byjčih 2013, 159). Istican je i njen doprinos razvoju antičke epigrafike. Bila je urednik zbirke gornjomezijskih

9 U iskazu nakon saslušanja Fanule Papazoglu, 21. oktobra 1942. ona kaže da je koleginići Vlasti Ferjančić dala prilog za nacionalno-oslobodilačku borbu protiv okupatora u iznosu od 10 dinara. Ukazala je da bi joj dala i još novca, ali da je bila u jako lošoj materijalnoj situaciji (Istorijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202/27).

10 Bolničke kurseve, koje su organizovali pomagači partizanske akcije, Papazoglu kaže da nije pohađala (Istorijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202/27).

11 Reč je o pisaćoj mašini „Remington-portable” (latinica), koju je Fanula Papazoglu donela još iz Bitolja u Beograd. Mašinu je pozajmila Dušanki Kolarević, koju je poznavala iz radnje u kojoj je radila zbog nedostatka materijalnih sredstava (Istorijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202/27).

12 Istorijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202; 202/27

13 Njihova ćerka Tatjana Ostrogotski (1950–2005) bila je poznati matematičar.

14 www.sanu.ac.rs, pristupljeno 25.7.2017.

natpisa (*Inscriptions de la Mésie Supérieure*), kao i osnivač Centra za antičku epigrafiku i numizmatiku na Filozofskom fakultetu (Pelcer-Vujačić 2013, 319).

Iz saradnje sa Centrom za balkanološka ispitivanja ANU BIH, proisteklo je i izdavanje knjige *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba: Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi* (1969), koje je prevedeno na engleski 1978. godine. Urednik izdanja na srpsko-hrvatskom, koje je izašlo u Sarajevu, bio je arheolog Alojz Benac. Reč je o knjizi koja se ispostavila kao izuzetno važna za srpsku i jugoslovensku arheologiju, iako se o celokupnom delu Fanule Papazoglu može govoriti iz vrlo različitih perspektiva. Za domaće arheologe su *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* od objavljivanja pa sve do danas klasično štivo koje daje najpregledniji istorijski kontekst za pitanje paleobalkanske prošlosti (za kritički pristup videti: Mihajlović 2014, 101; 2015, 98–117). Značaj publikacije proizilazi podjednako iz temeljnog istraživačkog pristupa autorke koliko i iz shvatanja paleobalkanske prošlosti kao prioriteta za jugoslovenske i postjugoslovenske arheologije (Džino 2011, 197–203; 2014, 20–22; Mihajlović 2015; Milosavljević 2015). Diseminaciji narativa koji je stvorila Fanula Papazoglu među arheolozima veoma je pomogla bliskost kolektivu mišljenja u kome su vodeći autori bili Milutin Garašanin, Alojz Benac i Josip Korošec. Stoga nje-no delo treba posmatrati iz ugla susreta dveju disciplina: istorije (Starog veka) i arheologije, koje se prožimaju oko antičkih tema na Balkanu.

Celokupan kolektiv mišljenja jugoslovenskih arheologa koji su pre Drugog svetskog rata studirali, a nakon rata radili sa Fanulom Papazoglu predstavljaju učenike grupe ljudi koje je Svetlana Slapšak nazvala beogradskim helenistima između dva rata (Nikola Vulić, Veselin Čajkanović, Milan Budimir). Po njenom mišljenju, to su istraživači antike koji su obrazovani na najboljim školama svog vremena i koji su stvorili osnovu originalnog kulturnog koncepta. Reč je o otkrivanju uloge i uticaja Balkana u formiranju antičkog sveta kroz dva nova istraživačka polja poput paleobalkanologije i balkanologije. Time je „grčko čudo” postalo znatno manje elegantno (Slapšak 1985, 69–94), ali su stvorene prošlosti fundamentalne za identitetska pitanja, zasnovane na duhovnom kontinuitetu i osobenim kvalitetima Balkana (Mihajlović 2013).

TEORIJSKI TEMELJ U „ATEORIJSKOJ” ARHEOLOGIJI

Narativ o srednjobalkanskim plemenima koji je stvarao identitetsku potku prihvaćen je bez preispitivanja teorijskih osnova na kojima je nastao i tretiran je kao fiksirana istina bez prostora za kritiku ili unapređenje.¹⁵ Zbog toga je cilj

15 Jednu od zanimljivijih kritičkih ocena o radu Fanule Papazoglu napisao je Vladimir D. Mihajlović u svojoj doktorskoj disertaciji ukazujući između ostalog i na etnički determinizam u njenom radu, koji je u pojedinim slučajevima zbog skromnosti istorijskih izvora iz perioda

ovog rada razumevanje teorijskih osnova na kojima je tako važna konstrukcija zasnovana. Fanula Papazoglu se bavila antičkom etnografijom na bazi iščitavanja pisanih izvora organizujući podatke na bazi primene sociokulturne evolucije. Zanimljivo je da je i suprug Fanule Papazoglu, čuveni vizantolog Georgije Ostrogorski, kao specifičnost svog pregleda istorije Vizantije¹⁶ u odnosu na druge video socio-ekonomsku evoluciju.¹⁷ Dok je Ostrogorski tretirao odnos Vizantije prema Južnim Slovenima, Fanula Papazoglu je razmatrala paleobalkanska plemena favorizujući antičku vizuru u odnosu na varvarsku.

Gledište Fanule Papazoglu podrazumevala je da su se paleobalkanski narodi nalazili na periferiji klasičnog sveta i ostali uglavnom po strani u odnosu na zbivanja u helenskom i rimskom svetu, sem u slučajevima kada se nad njima odvijaju procesi helenizacije i romanizacije. Kao što je dobro poznato, ovi devetnaestovekovni koncepti civilizovanja (*helenizacija* i *romanizacija*), ne mogu se zamisliti bez njima komplementarnog koncepta *jednolonijske evolucije* – koji je primenila i Fanula Papazoglu. Od velike je koristi to što je ova autorka prilično eksplicitna u pogledu svojih teorijskih i metodoloških polazišta, pa se njeno viđenje sociokulturne evolucije može podvesti pod unilinearnu evoluciju, prelomljenu kroz shvatanja Fridriha Engelsa. Drugim rečima, paleobalkanski narodi su poređani na skali sociokulturnog razvoja, na osnovu procene političkog uređenja, društvenih i ekonomskih odnosa, „primitivnih” običaja i verovanja. Tako su Mezi, Tribali i Autarijati, po mišljenju Fanule Papazoglu, bili na niskom stupnju razvoja, jer su ostali izolovani od uticaja helenizma, dok su Skordisci i Dardanci dostigli viši kulturni nivo, živeći u neposrednom susedstvu Makedonije. Najniži na skali socio – kulturnog razvoja, opisani su na sledeći način:

„U oblasti između Morave i Balkana i dalje na severu prema Dunavu, u tom najizolovanijem delu Poluostrva, koji je bio podjednako udaljen od kulturnih žarišta na Egejskom, Crnom i Jadranskom moru, bilo je plemena koja su sve do rimskog vremena ostala na tako primitivnom stupnju razvitka da im više pristaje ime divljaka nego varvara. Mezi su se nalazili na dnu lestvice. Bili su kao odsečeni od ostalog sveta i kada su ih početkom I veka n.e. Rimljani otkrili, njihovi divljački običaji izazivali su zgražavanje i užas. Živeli su u malim, lako pokretljivim grupama, baveći se lovom, primitivnom zemljoradnjom i stočarstvom i nisu imali trajna naselja. Izgleda da se takvim stanjem može objasniti njihova tako pozna pojava na istorijskoj pozornici i njihovo brzo nestajanje” (Papazoglu 2007 [1969], 395).

koji je proučavala počivao i na istorijskim izvorima iz vizantijskog perioda (Mihajlović 2015, 109–110)

16 Knjiga *Istorija Vizantije* imala je više izdanja na nemačkom jeziku počevši od 1940. Prvo domaće izdanje izašlo je 1959. kao publikacija SKZ-a. Prvo izdanje na engleskom jeziku je izašlo 1956. godine a knjiga je prevedena na desetak svetskih jezika.

17 <https://www.youtube.com/watch?v=AsdE6915z-s>, pristupljeno 28.7.2017.

Paleobalkanske populacije su ocenjene kao *varvari*, na osnovu primene jasnih teorijsko – metodoloških polazišta i rigoroznih tumačenja pisanih izvora. Njihova *drugost*¹⁸ u ovom slučaju je formulisana kroz (1) komparativni metod i smeštanje na opštoj skali razvoja jednolinijske evolucije i (2) u odnosu na centre antičkih civilizacija:

„Moglo bi se reći, na najjednostavniji način, da je istorijski metod Fanule Papazoglu ujedinjavao dve osnovne komponente istine: činjenicu i ideju. Same po sebi, činjenice prošlosti – lišene spona koje proizilaze iz produbljene interpretativne koncepcije – nemaju samostalnog značenja. Ideja pak o prošlosti, ako se stvara bez dovoljne činjenične potpore, nije samo u opasnosti da bude netačna, ona je u opasnosti da bude tendenciozna. Fanula Papazoglu je pripadala naraštaju istoričara koji je – uglavnom zbog upotrebe i zloupotrebe marksističkog pogleda na svet – iskusio nevolje tendenciozne nauke. U tesnacima metodskih sukoba, kao i svim drugim tesnacima koje donose teška vremena, ona je birala kreativne puteve. Od marksizma je preuzela veru u progres i usresređenost na pitanje bitnih društvenih promena i pravilnost njihovog sleda, od tradicionalne nauke preuzela je objektivnost i poštovanje činjenica – sklonost da se činjenice otkriju, objave, objasne, ugrade u sklop istorijske sinteze” (Dušanić 2007, IX–X).

U svojim istraživanjima o doprinosu Fanule Papazoglu proučavanju društveno – ekonomske istorije helenizma, Nemanja Vujčić nedvosmisleno ističe da je razumevanje Fanule Papazoglu o društvu i društvenom razvoju u osnovi marksističko.¹⁹ On u tom svetlu osmatra njeno proučavanje istorije kao niz sukcesivnih faza, a zatim i njeno viđenje privredne osnove kao determinante, koja određuje strukturu i zakonitosti društva. Slično Slobodanu Dušaniću, i on ističe da je Papazoglu oštro kritikovala *dogmatski model sovjetskog marksizma* (Папазоглу 1960, 373–378; Вујчић 2013, 161). Izlažući u Sarajevu 1966. godine na temu *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, gde je ukazala na poteškoće koje proizilaze iz doslovnog preuzimanja Morganovih i Engelsovih ideja (Papazoglu 1967, 12), Fanula Papazoglu saopštava svoje teorijske dileme.

„Dve su mi stvari zadale najviše teškoća u obradi pomenute teme: 1. Nedovoljno poznavanje strukture primitivnih društava, nedovoljna teorijska razrađenost problema procesa razvitka tih društava i 2. potreba – s obzirom na veliki vremenski raspon od preko pola milenija, na različite uslove života, neujednačenost razvitka – potreba da se izdvoje osnovna područja

18 Drugost treba razumeti u ključu postkolonijalne teorije diskursa. Predmet antropološkog istraživanja je uvek *Drugi* u prostoru, iako mu se ne priznaje istovremenost sa civilizacijom (otkriveni „ljudi iz kamenog doba”), dok je predmet arheološkog/istorijskog istraživanja *Drugi* u vremenu (Babić 2010).

19 O pitanju marksizma u jugoslovenskoj arheologiji pogledati Novaković 2015, 240–244.

i potreba da se utvrde glavne etape u razvitku političkog života Ilira. Ako sam ovu drugu teškoću rešila na manje – više zadovoljavajući način, tako da sam došla do razgraničenja i periodizacije koji mogu da posluže kao osnova za današnje izlaganje i polazna tačka za dalja ispitivanja, s prvom teškoćom nisam mogla da izađem potpuno na kraj, jer su za njeno rešenje potrebna i šira sociološka znanja nego što ih ja imam, i duža ispitivanja nego što su bila moja” (Papazoglu 1967, 11).

U svakom slučaju, treba imati u vidu da su u procesu preuzimanja i primene od strane arheologa, interpretacije Fanule Papazoglu sažimane i prilagođavane, te gubile svoju primarnu kompleksnost. Međutim, ono što je veoma neobično u odnosu na standarde akademske sredine u kojoj je živela je potreba za teorijskom eksplikacijom. Naime za srpsku ili uopšte bivše jugoslovenske, kao i čitavu centralnoevropsku arheologiju često se ističe duga tradicija takozvane ateorijske arheologije (Gramsh and Sommer 2011, 7–17; Milosavljević 2016, 90–91). Ovo je redak izuzetak teorijske artikulacije u tradiciji nauke koju baštinimo, a koja nije novijeg datuma.

PERSPEKTIVA JEDNOLINIJSKOG EVOLUCIONIZMA

Fanula Papazoglu je, kao što je već napomenuto, u svojim studijama primenila jednolinijski evolucionizam, pozivajući se na Morgana i Engelsa. Pošto je pre osamdesetih godina XX veka povezivanje arheologije i socijalne antropologije (odnosno etnologije) bilo retko i ceremonijalno, te okarakterisano kao „dobrosusedsko nemešanje“ (Палавестра 2005, 87–94), teorijski odabir Fanule Papazoglu izgleda veoma neobično. Njeno interesovanje za teme socijalne evolucije i razvoja društvenih institucija mogu se obrazložiti različitim izvorima, od profesionalnih do privatnih: 1) obrazovanje dobijeno od Veselina Čajkanovića, koja je bila zasnovana na komparativnom metodu i jednolinijskom evolucionizmu (Milosavljević 2015, 222–228); 2) politički aktivizam i usmerenost ka društvenoj promeni u sadašnjosti (Dušanić 2007, XIII); 3) literatura i profesionalna orijentacija Georgija Ostrogorskog (Maksimović 2013, 327–336). Njeno profesionalno pisanje otpočinje nakon Drugog svetskog rata, u vreme kada je istorija antropologije sa jednolinijskog evolucionizma prešla put difuzionizma i kulturnog partikularizma i počela da otkriva neoevolucionizam. Drugim rečima, teorijske eksplikacije o kojima je reč veoma „kasne“ za međunarodnim trendovima.²⁰

20 Zakašnjenje za međunarodnim trendovima može na ovaj način da se posmatra ukoliko je arheologija u fokusu, a ako se kao uzorite uzimaju arheologija u Velikoj Britaniji i SAD. U odnosu na ovakvo viđenje arheologije, postoje brojne škole mišljenja koje se mogu tumačiti kao međusobno nesamerljive. Međutim, verujem da regionalne i nacionalne akademske

Jednolinijski evolucionizam u zapadnoevropskom i američkom kontekstu vezuje se za početke antropologije i arheologije u XIX veku, u okviru koje je prosvetiteljska ideja o „dobrom divljaku“ ili „prirodnom čoveku“ doživela preokret. Pošto je evolucija shvatana kao napredak i poboljšanje, neminovno se smatralo da je viktorijansko društvo najsavršenije od svih do tada. Logika je bila sledeća: da su prvobitni ljudi bili inteligentniji, svakako bi smo u okviru arheoloških istraživanja pronašli železničke pruge ili mikroskope. Arheološka otkrića nude vrlo jasne ideje o materijalnoj kulturi prvobitnih ljudi – o vrsti hrane, umetnosti, oružju – međutim, ne nude nikakva znanja o političkim i porodičnim ustanovama, običajima i društvenim grupama. Za ovaj problem su jednolinijski evolucionisti našli izvrsno rešenje. U XIX veku živela su mnogobrojna društva koja su se prema evolucionističkom shvatanju mogla okarakterisati kao paleolitska, te bi upoznavajući ova „primitivna društva“ naučnici imali živu sliku prvobitnog stadijuma čovečanstva. Polazeći od ideje da su moralni kriterijumi njihove epohe u Evropi najsavršeniji, prvobitni ljudi su viđeni kroz pojmove seksualnog promiskuiteta nasuprot monogamiji, politeizma nasuprot hrišćanstvu, poligamije nasuprot braku, odsustvo vlasništva nasuprot vlasništvu i neku vrstu anarhije nasuprot parlamentarnoj demokratiji (Delijež 2012, 17–20).

Cilj jednolinijskih evolucionista da prikažu razvojni put ustanova, koje su viđene kao rezultat ljudskog napretka, uz tipologiju društava i kultura prema fazama razvoja u kojem se nalaze, imajući u vidu da sve kulture prolaze kroz identične stadijume napretka na istom putu: faza divljaštva, faza varvarstva i faza civilizacije. Ova evolucionistička tipologija društava dala je Fanuli Papazoglu osu orijentacije za slaganje narativa o paleobalkanskim društvima. I čak iako su određene grupe, po svojim karakteristikama smatrane „najnižim“, jednolinijski evolucionisti su smatrali da oni nisu zakočeni na evolucionoj skali već da mogu da napreduju, te da, posledično, svi ljudi imaju šansu da se popnu visoko na lestvici (Moore 2002, 21–54). Zanimljivo je da je Fanula Papazoglu smatrala da će doživeti osudu zbog toga što je na Balkanu pronašla „najniže“ stupnjeve.

„Predviđam da će mi prebaciti što sam isuviše nisko spustila na lestvicama kulture plemena prve grupe i što sam na našem dobrom starom Balkanu usred antike otkrila divljake. Prebaciće mi da sam se dala zavesti pristrasnim i tendencioznim izjavama rimskih osvajača i da sam u ‚gorem‘ svetlu prikazala život tih naroda nego što je on ustvari bio“ (Papazoglu 2007 [1969], 398).

Ukazala je da podlogu tumačenju srednjobalkanskih plemena, kojima se najviše bavila, pružaju istraživanja antičkih i savremenih primitivnih društava. Njenim rečima, sociološka i etnološka istraživanja su prisutna i na onim

sredine mogu upoređivati, prema rezultatima do kojih su dosegle. S druge strane, ideje koje nazivam zakasnelim su sasvim u skladu sa opštim teorijskim polazištima koja su u to vreme upotrebljavana u starovekovnoj istoriografiji i koja se do danas nisu promenila u toj oblasti.

mestima gde se izričito ne poziva na njih (Papazoglu 2007 [1969], 336). Malobrojnost podataka koji se tiču predmeta njenih istraživanja, učinili su komparativni materijal presudnim za rekonstrukciju ovih društava. Drugim rečima, odgovore na pitanja *da li je neko pleme bilo nomadsko ili polunomadsko, da li se bavilo zemljoradnjom ili stočarstvom, da li je negovalo zanate, da li je pleme grupisano po rodovima ili porodicama, koju političku organizaciju vezujemo za njega*, tražila je poredeći paleobalkanska društva sa uporednom građom, na istom stupnju razvoja.

„Svedočanstva antičkih pisaca i arheološki nalazi sa teritorije srednjobalkanskih plemena ne bi mogli da budu u potpunosti iskorišćeni kad ne bi bilo uporednog materijala. Takav materijal pružaju nam pre svega narodi iz najbližeg susedstva srednjobalkanskih plemena, Iliri i Tračani, koji su sa srednjobalkanskim plemenima bili vezani svojim poreklom i sličnim uslovima razvitka. Analogije se mogu naći takođe i u društvima za koja se pretpostavlja da su se nalazila na približno istom stupnju razvitka” (Papazoglu 2007 [1969], 335).

Budući da je osnovno istraživačko polazište bila unilinearna evolucija od divljašta do civilizacije, kao indikativni su analizirani „čudni” običaji i verovanja srednjobalkanskih plemena, koji bi prema njoj, mogli da se okarakterišu kao *sirvivali* prevaziđenog društvenog stanja ili folklor za klasične narode. Papazoglu je ove neobične običaje posmatrala kao *„normalne manifestacije određenog kulturnog razvitka i određenog mentaliteta, te se moraju tretirati kao obična etnografska građa”* (Papazoglu 2007 [1969], 373).

Tako je kao etničku i varvarsku karakteristiku Tribala, potcrtala ubijanje starih i nemoćnih roditelja. Da bi objasnila ovu pojavu, Papazoglu kaže da je reč o rasprostranjenom običaju kod divljih i varvarskih naroda, kao i da Luis Morgan beleži ovu pojavu kod severnoameričkih Indijanaca. Kao paralele iskorišćeni su i Irci, ljudožderi, i Trogloditi u Africi, koji se, navodno, kao stari sami vešaju. Videći ubijanje očeva kod Tribala i kao mogući *sirvival* ljudožderstva, ova autorka nedvosmisleno zaključuje da obaveštenja antičkih pisaca svedoče o vrlo primitivnim privrednim i društvenim odnosima:

*„Kao što se vidi, običaj ubijanja staraca poznat je u antici u plemena koja su živela na periferiji klasičnog sveta i za koje možemo pretpostaviti da su bila na vrlo niskom kulturnom stupnju, možda i skupljačka plemena. Sa podizanjem ekonomskog standarda i promenom načina života stari ljudi prestaju da budu teret zajednici i porodici, njihova mudrost i bogato iskustvo postaju dragoceni, odnos prema njima se menja i surovi običaj njihovog uklanjanja postepeno izumire. Ako se negde i održao gde za to ne postoji nužda, ovaj običaj se može smatrati kao nasleđe davne starine, kao *sirvival*”* (Papazoglu 2007 [1969], 378).

Pored navedenih obeležja etniciteta i stepena razvoja, Tribali imaju i „gnevne oči” ili oči sa dve zenice, odnosno pripisuju im se nekakve dodatne magijske moći. Međutim, ipak će Mezi zbog svojih karakteristika zauzeti mesto „varvara nad varvarima”, kako piše Flor o epizodi iz Krasova rata (*Moesi quam feri, quam truces fuerint quam ipsorum etima barbari barbarorum horribile dictu est.*). U Florovoj priči, koju prenosi Fanula Papazoglu, Mezi su ispred bojnog polja zaklali konja i zavetovali se da će utrobe ubijenih neprijateljskih vođa žrtvovati bogovima i sami ih jesti. Zaklinjanje nad zaklanom životinjom autorka „*Srednjobalkanskih plemena*” vidi kao običaj koji se uglavnom može naći među narodima na višem stupnju varvrastva, a ostaci ovog običaja čak i među civilizovanim populacijama. Međutim, u ovoj epizodi nalaze se indikacije zbog kojih ona kod Meza prepoznaje kao indikativnu karakteristiku – prinošenje ljudskih žrtava, a možda i tragove kanibalizma. Po sudu Fanule Papazoglu, reč je o pojavi koja se javlja samo kod najzaostalijih plemena i običajima koji se mogu vezati za sistem homeopatske magije. Slično Mezima, i Skoridisci su bili karakterisani kao divlji i svirepi. Međutim, Papazoglu preporučuje da se o ovim obeležjima ne sudi etičkim načelima civilizovanog čoveka, već kroz razumevanje društvenog razvoja. Pozivajući se na Frejzera, ona obrazlaže zašto je kanibalizam prihvatljiv među divljacima i varvarima:

„Divljaci veruju da se jedenjem mesa neke životinje ili nekog čoveka dobijaju ne samo fizičke već i druge osobine te životinje, odnosno moralne i intelektualne osobine čoveka. Meso i krv ubijenih ljudi obično se jede i pije da bi se dobila hrabrost, mudrost ili kakve druge vrline kojima su se ti ljudi za života odlikovali. Ponekad se veruje da te osobine imaju svoje specijalno sedište u nekom delom telu, u srcu, mozgu, jetri itd., pa se ti delovi jedu. Prirodno je da najveću vrednost imaju sa tog stanovišta poglavice, zato što su oni najhrabriji i najmudriji i što u njima stanuju božanstva” (Papazoglu 2007 [1969], 389).

Uz surovost Skordiska, Fanula Papazoglu spominje i običaj Autarijata da ubijaju sopstvene onemoćale vojnike, što objašnjava sujevernim strahom da će neprijatelj, pijenjem krvi zarobljenika i jedenjem delova njihovih tela, postati još moćniji i steći posebnu neku vlast nad autarijatskom zajednicom. Kada je reč o Dardancima, ne postoje vesti o sličnim običajima upražnjavanja ljudskih žrtvi i pijenja krvi iz lobanja. To iz perspektive slaganja na lestvici društvenog razvoja, sasvim odgovara razlici između Dardanaca i drugih srednjobalkanskih plemena u pogledu društvene strukture, političkog uređenja i običaja. Odnosno, kako kaže Fanula Papazoglu, način života Dardanaca je bio kulturniji u odnosu na druga srednjobalkanska plemena. Etnografska crtica vezana za Dardance, koja je pak istaknuta, je retko kupanje kod pripadnika ovog plemena. Naime, navodno, se Dardanci kupaju tri puta u životu: kad se rode, kad se žene i kad umru. Ovo se takođe shvata kao odlika „primitivnosti”, pa shodno tome Papazoglu navodi

različite primere relativizovanja značaja čistoće i higijene kod „modernih primitivnih naroda” (Papazoglu 2007 [1969], 373–398; Папазоглу 2007b; 2007d).

Zahvaljujući *jednolinijskom evolucionizmu*, utvrđene su distinktivne karakteristike paleobalkanskih plemena, odnosno markeri za etničku identifikaciju, uz mesto na skali razvoja. Iz te identifikacije, proisticale su (ili proističu) interpretacije o trajanju, teritorijalnom rasprostriranju i kartiranju – koje mogu biti izrazito upotrebljive za arheologe kulturno-istorijskog određenja. To je razlog zbog koga je Fanula Papazoglu videla korisnost „svedočanstava o divljačkim običajima”:

„U stvari, iako po antičkom shvatanju sve te narode možemo obuhvatiti zajedničkim nazivom ‚varvara’, bilo je među njima plemena (u neposrednom susedstvu Makedonije, na jadranskoj i egejskoj obali) koja su bila na pragu civilizacije, na domaku stvaranja državne organizacije; druga, koja su živela u razgranatim i čvrstim plemenskim zajednicama, okupljena oko utvrđenih naselja; ali je i bilo naroda koji nisu znali za stalno nastanjeni način života, već su kao lovci i polunomadi živeli malim, rasturenim, rodovskim grupama. Proučavanje malobrojnih vesti o prinošenju ljudskih žrtava otkrilo nam je ove najniže kulturne slojeve na Balkanskom poluostrvu, koji su se na relativno malom odstojanju od centara antičke civilizacije, održali kao fosili sve do rimskog osvajanja” (Papazoglu 2007b, 127).

Koncepcija socio-kulturne evolucije, naročito ona bazirana na ideji jednolinijskog razvoja, imala je u istoriji nauke evropocentrični karakter i promovisala je isključivost prema određenim kategorijama društva – rasnim, etničkim i klasnim *drugima*. Kada se ima u vidu da su zapadnoevropska društva (ili evropska) rado videla sopstvenu prošlost kao prošlost antičkih civilizacija, lako je uvideti na koji način dolazi do preklapanja antičkih i modernih identiteta, a posledično i tumačenja grčke i rimske pozicije kao superiorne u odnosu na *druge*. I u slučajevima kada su zapadnoevropska društva kao svoje pretke uvažavala Gale, Britone ili Germane, njihov kontakt sa centrima civilizacije shvatan je kao poboljšanje i oplemenjivanje. Na ovaj način, podrazumljiva i implicitna upotreba unilinearne evolucije do danas ima veliki uticaj na arheološke interpretacije koji se dotiču civilizatorskih procesa antičkog sveta, odnosno helenizacije i romanizacije (Mihajlović 2011, 690).

HELENIZACIJA I ROMANIZACIJA VARVARA

S obzirom na to da je mera društvenog progresa okosnica viđenja sveta Fanule Papazoglu, vrlo je logično da su termini „helenizacija” i „romanizacija”, upravo oni u odnosu na koje je činila procenu promene paleobalkanskih društava, koje je ocenjivala socio-kulturnom evolucijom, a kroz narative antičkih pisaca.

„Pitanje helenizacije i romanizacije domorodačkih populacija odnosno njihovog otpora asimilaciji grčke i rimske civilizacije i održanja etničke samobiti i etničke svesti kod njih, spada među najkrupnija i najinteresantnija pitanja helenističke epohe i Rimskog carstva. Od trenutka kada s prvim vestima grčkih pisaca izranjaju iz anonimnosti preistorije, varvarski narodi postaju integralni deo antičkog sveta i ne mogu se proučavati izvan okvira tog sveta. Ovaj stav će se po nekome učiniti helenocentričnim i romanocentričnim, ali ja se ne mogu oteti utisku da su helenizacija kao proces širenja grčke kulture i romanizacija kao proces političkog integrisanja svih naroda Mediterana u jednu veliku političku zajednicu, bile progresivne crte antičke istorije. Prirodno je, i to se događa u svim epohama i svim etničkim sredinama, da seoske mase budu konzervativne, otporne prema spoljnim uticajima, čuvari tradicije. Ali kretanje napred se ne ostvaruje čuvanjem tradicije, već njihovim prevazilaženjem novim oblicima duhovnog i materijalnog života” (Папазоглу 2007a, 83).

Ne bez razloga, Fanula Papazoglu je odabrala da 1974. godine održi pristupno predavanje kao novoizabrani član SANU, na temu helenizacije i romanizacije. Ukazala je da je ovo predmet njenih istraživanja, ka kojem su bila upravljena gotovo sva njena istraživačka stremljenja, bez obzira na to da li je to bilo iskazano na „vidljiv” način. Uz to, težište ispitivanja nisu centralne oblasti antičke civilizacije, Grčka i Rim, već periferni narodi i zemlje, koji su upravo kroz helenizaciju i romanizaciju postajali deo antičkog sveta. Ovakav izbor bio je posledica potrebe da se obradi građa koja se tiče „naše” zemlje i prošlosti. Proučavajući južnoilirsko i srednjobalkansko područje, bilo je neophodno proceniti intenzitet veza sa grčkim jugom, odnosno civilizacijom po određenom hronološkom redu. Prema shvatanju Fanule Papazoglu, prirodni zakoni razvika društvene zajednice pre ili kasnije stavljaju pripadnike grupe pred dilemu: da li da ne reaguje na velika društvena strujanja kako bi očuvala svoj identitet (Fanula Papazoglu koristi termin samosvojnost), ali i osudi sebe na zaostalost i degeneraciju; ili da prihvati spoljne uticaje, izlažući se mogućem utapanju u opšta zbivanja, ali doprinoseći sopstvenom i opštem progresu.

Uticaji sa juga nisu imali podjednako dejstvo na različite paleobalkanske populacije. U knjizi *„Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba”* (1969), sistematski i kritički su preispitani pisani izvori da bi mogla da se utvrdi etnička i politička individualnost svake populacije, tako da je utvrđeno da su mnoge skupine na „niskom stupnju razvoja”. Na primer, južnoilirске zemlje su prema Fanuli Papazoglu podlegle dubokoj helenizaciji, dok je srednjobalkanska oblast ostala izvan ovih uticaja. Čak ni kod „najjužnijeg i najrazvijenijeg srednjobalkanskog naroda”, kod Dardanaca, ova autorka nije pronašla tragove helenizacije (Папазоглу 2007a, 80–81). Makedonija je u smislu helenizacije specifična, jer se do vremena Filipa Makedonskog razvijala na obodu klasičnog sveta.

Kako je rečeno da je *romanizacija* za Fanulu Papazoglu, različito koncipirana od *helenizacije*, treba ispitati na čemu se baziraju te razlike. Pre svega, helenizacija nije bilo kakvo blagotvorno dejstvo grčke kulture, niti prihvatanje grčkog jezika, niti politička dominacija. U helenističko doba zbiva se nešto vrlo specifično: pored „varavrskih” naroda koji nisu znali za pismenost, mnogi „civilizovani” narodi sa sopstvenim kulturnim tradicijama, prihvatili su grčki jezik kao sredstvo izražavanja. Da helenizacija nije posledica samo političke dominacije svedoči to što ona zadržava svoju privlačnu moć i posle nestanka grčko-makedonskih dinastija i što se pojavljuje u regionima koji nisu bili ili su vrlo kratko bili pod njihovom vlašću. Takođe, grčki jezik su prihvatili obični ljudi u svakodnevnom životu, o čemu Fanula Papazoglu zaključuje na osnovu mnogobrojnih nadgrobnih i votivnih natpisa.

„Da helenizacija ne znači, međutim, prosto pogrčavanje vidi se po tome što, ma koliko to zvučalo paradoksalno, ona ne dovodi do denacionalizacije, ili tačnije, s obzirom a je reč o antici, do etničke asimilacije, gubitka osećanja etničke pripadnosti. Niti su Grci želeli da druge narode učine Grcima, niti su ti narodi želeli da postanu Grci” (Папазоглы 2007c, 255).

Dakle, helenizovani Tračanin ne postaje Helen. Smisao helenizacije prema Papazoglu nije u zameni jednog identiteta drugim. Uspešnost helenizacije u vrlo različitim sredinama, ne može se objasniti originalnošću i visokim dometom ove kulture. Iz njene perspektive, reč je o promeni koju je ova kultura doživela u poklasičnom razdoblju, odnosno ukidanju i prevazilaženju sistema polisa. Na ovoj podlozi izvršena je integracija različitih populacija u veliku zajednicu helenističkog sveta. Dakle, reč je o promeni društveno-političkih odnosa. Unutar monarhija u helenističkom razdoblju, mogla se izbrisati razlika između Helena i varvarina, tako što je termin helenstva pre označavao obrazovanje nego poreklo.

„Istina, helensko ime nije prešlo na varvare – to bi značilo ‚denacionalizaciju’ – ali je proces helenizacije doveo dotle da je heleniziranog varvarina bilo teško razlikovati od pravog Helena. U društvu koje je porušilo sva stara verovanja jer je uzelo čoveka kao meru svega, a moralno i intelektualno razvijanje ličnosti kao cilj ljudskog života, obrazovanost je postala jedina neosporna vrednost. Pristupačna svakome, helenistička paidea je spajala ljude snagom jedne religije. Time se objašnjava zašto je mogla da uhvati korena i u tako ekskluzivnim i konzervativnim sredinama kao što su bile egipatska i jevrejska” (Папазоглы 2007c, 257–258).

Tako je helenizacija Fanule Papazoglu pojam znatno drugačije postavljen (Папазоглы 2007c; 2007d), u odnosu na koncept helenizacije kojim se objašnjava navodno „prirodna” težnja dominantne kulture da se širi uz pasivno primanje svih blagotvornih uticaja u krugovima domorodačke kulture (Бабић 2008, 77–78).

Papazoglu je bila vrlo svesna „težine” pojma kakav je helenizam. Dok se pridev helenistički vezuje za razdoblje nakon Aleksandra Velikog, imenica helenizam je vrlo rastegljivog značenja. Helenistička istorija nije samo istorija Grčke, niti je helenizovanje pogrčavanje. Fanula Papazoglu je ukazivala i na problematičnu prirodu hronološkog određenja helenizma (*up.* Kuzmanović 2012).

„Nepoznavanje ili nerazumevanje marksističkog učenja o zakonima društvenog razvitka, ili, što je ređe, njegovo svesno ignorisanje ili odbacivanje, nesumnjivo sužava vidokrug buržoaskih naučnika, ali u tome svakako ne treba videti jedini razlog što se do danas nije moglo doći do jednog jedinstvenog opredeljenja suštine i karaktera helenizma. Inače bi primenom marksističkog metoda sve bilo odjednom rešeno. Međutim, suprotno uverenju u kome su živeli stariji sovjetski istoričari da im je, zahvaljujući marksizmu, sve jasno, novija istraživanja, sve ozbiljnija i naučnija, pokazuju koliko je stvarnost složena kada pokuša da se shvati u svoj njenoj objektivnoj raznolikosti...” (Papazoglu 1972, 22).

Kako helenizacija ne znači prihvatanje grčkog jezika, po Fanuli Papazoglu ni romanizacija nije proces „latinizacije”. Kao ni kod helenizacije, ni u slučaju romanizacije ne može se govoriti o etničkoj asimilaciji. U tome se shvatanja, koje je formulisala Fanula Papazoglu, u velikoj meri razlikuju od Momzenovske tradicije romanizacije, koja je na generalnom planu bila tipična za proučavanje rimskog perioda sve do 1990. godine (Mihajlović 2012, 709–729).

Velikodušan stav Rimljana prema stranicima iz ove perspektive bio je iza-zvan, po njenom shvatanju „samoživim” interesima, jer je davanje građanskih prava predstavljalo zalag budućoj odanosti rimskom narodu. Omasovljavanje ovog postupka uvelo je veliki broj dojučerašnjih rimskih protivnika u vladajući sloj, što je pojava koja svakako odvaja Rimsku državu od ranijih državnih sila. Prema Fanuli Papazoglu, staru antitezu Helen – varvarin, zamenjuje Rimljanin – nerimljanin, čime je podela ljudi bila zapravo na privilegovane i neprivilogovane. Međutim, zadržano je helenističko prevazilaženje etničkih suprotnosti i helenističko vrednovanje ovih odnosa (Папазоглу 2007c, 259–260). Papazoglu se mnogo pre paradigmatiskog obrta vezanog za romanizaciju (Mihajlović 2012, 719–720) pita ko su u stvari bili Makedonci, Iliri i Tračani grčkog jezika i rimskog građanstva. Da li su smatrali rimsku vlast tuđom? Da li se može govoriti o rimskoj „okupaciji” i „otporima” (Папазоглу 2007c, 264)? Ona zaključuje sledeće:

„Helenizacija i romanizacija se mogu shvatiti jedino ako se posmatraju ne samo kao jezički fenomeni ili obična infiltracija tuđih kulturnih dobara već kao uključenje raznorodnih naroda i njihovih kulturnih tradicija u opšte procese dubokih društveno – ekonomskih, političkih i kulturnih preobražaja, pomoću kojih je ostvareno ono kulturno jedinstvo Mediterana na čijim je osnovama izrasla naša evropska civilizacija” (Папазоглу 2007c, 264).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Potrebno je još jednom podvući da je značaj akademskih rezultata Fanule Papazoglu izuzetno veliki za arheologiju, pre svega, zato što je dala osnov za rekonstrukciju paleobalkanske prošlosti. Knjigu *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* je organizovala tako da bude korisna drugim istraživačima. Odnosno, uz sintezu u srednjobalkanskim plemenima, na kraju studije je dat zbornik izvora organizovan prema sadržaju. To znači da su za svaki narod dati izvori, u kojima se pominju istorijske vesti o toj populaciji, zatim svedočanstva o teritoriji, pa ime i poreklo plemena, i na kraju, su dati običaji i druge podaci o populaciji (Mihajlović 2015, 98–117). Tako se ovo delo može okarakterisati kao sinteza, ali i kao izvornik „građe“ koja je veoma ilustrativna za pitanja koja su važna kulturno-istorijskim arheolozima. Zbog toga se delo Fanule Papazoglu pre prihvata kao fiksiran istorijski kontekst, nego kao naučna interpretacija koja je podložna reviziji i kritici.

U prilog tome ide i visoka citiranost Fanule Papazoglu kod srpskih i jugoslovenskih arheologa, tako da su njene ideje dale strukturu i koherentnost slici prošlosti paleobalkanskih plemena. Kontekstualna analiza govori da ne može biti reči o ceremonijalnom, niti o negativnom citiranju, već da je reč o temelju koji je u ovim istraživanjima smatran polaznom tačkom. Dobroj recepciji među arheolozima svakako je potpomogao stav Fanule Papazoglu da su arheološka istraživanja i više nego dobrodošla u rekonstrukciji paleobalkanske prošlosti.²¹ U celini gledano, delo Fanule Papazoglu je dalo strukturu i sadržaj za arheološku problematiku paleobalkanskih naroda, naročito centralnobalkanskih varvara.

Determinisana teorijsko-metodološka osnova u analiziranoj građi je jednolinijski evolucionizam. Međutim, on kao takav može biti osvešćen tek kada imamo u vidu druge naučne artikulacije evolucionizma, koji su se razvijali nakon unilinearne evolucije kao naučne paradigme. U odnosu na razvijene teorijsko-metodološke pristupe u arheologiji, ova teorijska orijentacija se smatra retrogradnom već čitav vek, ali se može razumeti kao očekivana u odnosu na naučnu tradiciju koju baštinimo. Mnogo veći problem u odnosu na teorijsko-metodološki fundament u delu Fanule Papazoglu je gotovo religiozno poštovanje opštih mesta zastarele nauke, čije se nevažavanje vidi kao kršenje tabua.

21 Analizom mreža i analizom citiranosti u okviru publikacija posvećenih paleobalkanskoj prošlosti u domaćoj arheologiji pokazao se visok nivo citiranosti dela Fanule Papazoglu, kao neke vrste najmanjeg zajedničkog sadržaja (za više videti: Milosavljević 2015, prilog 3).

BIBLIOGRAFIJA

- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 259–268.
- Babić, Staša i Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Bandović, Aleksandar. 2014. Muzejski kurs i arheologija tokom II svetskog rata u Beogradu. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 629–648.
- Bondžić, Dragomir. 2012. „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“. U *Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011. (sveska 6)*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 275–284. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Čović, Borivoj. 1976. Biografija Alojza Benca. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* XIII: 15–22.
- Delijež, Rober. 2012. *Istorija antropologije. Škole, pisci, teorije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dušanić, Slobodan. 2007. „Istorijski metod Fanule Papazoglu (1917–2001)“. U *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*, Fanula Papazoglu, IX–XIII. Beograd: Equilibrium.
- Džino, Danijel. 2011. Indigene zajednice zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka i 21. stoljeće: metodski problem. *Godišnjak JAHREBUCH* 40: 197–206.
- Džino, Danijel. 2014. Constructing Illyrians: Prehistoric Inhabitants of the Balkan Peninsula in Early Modern and Modern Perceptions. *Balkanistica* 27: 1–39.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. *Refleksivna priroda arheološkog mišljenja. Studija slučaja helenističkih nalaza u srpskoj arheologiji*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Maksimović, Ljubomir. 2013. „George Ostrogorsky St Petersburg, 19 January 1902–Belgrade 24 October, 1976“. In *Authority in Byzantium*, ed. Pamela Armstrong, 327–336. Farnham: Ashgate.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2011. Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 679–698.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2012. Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme. *Етноантрополошки проблеми* 7 (3): 709–729.
- Mihajlović Vladimir, D. 2013. *Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstrukcija akademskog narativa o balkanskom nasleđu*. *Етноантрополошки проблеми* 8 (3): 779–803.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2014. „Tracing ethnicity backwards: the case of the ‘Central Balkan Tribes’“. In *Fingerprints the Iron Age, Integrating South-Eastern Europe into the debate*. eds. Cătălin Nicolae Popa and Simon Stoddart, 97–107. Oxford: Oxbow Books.

- Mihajlović, Vladimir, D. 2015. *Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Milosavljević, Monika. 2015. *Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Milosavljević, Monika. 2016. Ludwik Fleck's concepts slicing through the Gordian Knot of Serbian Archaeology. *Transversal: International Journal for the Historiography of Science* 1: 88–100.
- Moore, Jerry. 2002. *Uvod u antropologiju: teorije i teoretičari kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Novaković, Predrag. 2015. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoslovenske Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–715.
- Papazoglu, Fanula. 1967. „Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti”. U *Simpozijum o Ilirima u antičko doba*, ur. Alojz Benac, 11–32. Sarajevo: ANUBiH.
- Papazoglu, Fanula. 1972. *Istorija helenizma: Epoha Aleksandra Velikog*. Beograd: Naučna knjiga.
- Papazoglu, Fanula. 2007 [1969]. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi)*. Beograd: Equilibrium.
- Pelcer-Vujačić, Olga. 2013. „Fanula Papazoglu i razvoj grčke epigrafike u Srbiji“. U *Античка и савремени свет: научници, истраживачи, тумачи*, ур. Ксенија Марицки-Гађански, 319–323. Београд: Друштво за античке студије.
- Prpa, Branka (ur.) 2009. *Logor Banjica. Logoraši. I tom: Knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd-Banjica (1941–1944)*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda.
- Slapšak, Svetlana. 1985. *Svi Grci nazad! Eseji o helenizmu u novijoj srpskoj književnosti*. Beograd: GRO Kultura.
- Gramsch, Alexander and Ulrike Sommer. 2011. „German Archaeology in Context: An Introduction to History and Present of Central European Archaeology”. In *A History of Central European Archaeology. Theory, Methods, and Politics*, eds. Alexander Gramsch and Ulrike Sommer, 7–39. Budapest: Archaeolingua Alapítvány.
- *
- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и групи. Античка њерцејџија и њерцејџија античке*. Београд: Clio.
- Вујчић, Немања. 2013. „Допринос Фануле Папазоглу проучавањима друштвено-економске историје хеленистичког доба“. У *Античка и савремени свет: научници, истраживачи, тумачи*, ур. Ксенија Марицки-Гађански, 158–168. Београд: Друштво за античке студије.

- Новак, Виктор. 1958. Никола Вулић, научник и човек – 1872–1945. *Из римске књижевности*, V-LXXVI. Београд: Српска књижевна задруга.
- Палавестра, Александар. 2005. „Добросуседско немешање. Српска археологија и етнологија“. У *Етнологија и антропологија: сјање и перспективе*, Зборник Етнографског института САНУ 21, ур. Љиљана Гавриловић, 87–96. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Папазоглу, Фанула. 1960. Приказ: В.В. Струве и Д. П. Калистов, Стара Грчка. *Жива антика* 10: 373–378.
- Папазоглу, Фанула. 2007а. „Илирска и Дарданска краљевина: Порекло и развој, структура, хеленизација и романизација“. У *Iz istorije antičkog Balkana: odabrane studije*, ур. Vlastimir Đokić, 64–90. Beograd: Equilibrium.
- Папазоглу, Фанула. 2007б. „Људске жртве и трагови канибализма код неких средњобалканских античких племена“. У *Iz istorije antičkog Balkana: odabrane studije*, ур. Vlastimir Đokić, 114–128. Beograd: Equilibrium.
- Папазоглу, Фанула. 2007с. „О ’хеленизацији’ и ’романизацији’“. У *Iz istorije antičkog Balkana: odabrane studije*, ур. Vlastimir Đokić, 249–264. Beograd: Equilibrium.
- Папазоглу, Фанула. 2007д. „Хеленизовани варвари у Страбоновој ’Географији’“. У *Iz istorije antičkog Balkana: odabrane studije*, ур. Vlastimir Đokić, 265–283. Beograd: Equilibrium.
- Станић, Миле. 2013. Милан Будимир и САНУ – прилог био-библиографским истраживањима. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 79: 239–250.

*

<https://www.revolvy.com/topic/Fanula%20Papazoglu&uid=1575> pristupljeno 28.7.2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=AsdE6915z-s> pristupljeno 28.7.2017.

<http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Biografije/FanulaPapazoglu.pdf> pristupljeno 25.7.2017.

*

Arhivska грађа:

Istorijski arhiv Beograda, IAB-UGB-SP-IV-202; 202/27

Monika Milosavljević

Theoretical-Methodological foundations of Fanula Papazoglu's work: An Archaeological perspective

Summary

The scientific work of Fanula Papazoglu testifies to the unique flow of ideas between several disciplines: history, anthropology and archaeology. Foremost of all, the overarching receptiveness of the Paleo-Balkan tribe narrative has its roots within the research of ancient history. Such may be demonstrated by Fanula Papazoglu becoming one of the leading researchers in the field. Significant due to the powerful aberration of her theoretical perspectives in relation to her respective context, she explicated her own theoretical and methodological approaches. Her theoretical orientation was regressive in relation to the international trends of the time, which is evident in her book, *The Central Balkan Tribes in pre-Roman Times* (1969). In this work, she applied the postulates of unilineal evolutionism, typical for the state of the sciences in the XIX century. She herself thereby formulated a narrative of "Paleo-Balkan tribes", establishing this notion based on obsolete postulates, which have endured until the present day and are still considered to be a reputable source rather than a mere outdated interpretation.

Unilineal evolutionism in the scientific context of Western Europe and America was directly related to the germ of anthropology and archaeology in the XIX century. Since this evolution was perceived to be progress and advancement, the Victorian society of that time was therefore viewed to be exemplary by necessity as its embodiment. Archaeological discoveries offered readily apparent ideas about the material culture of ancient peoples in their food, art, and weapons. However, what they did offer in terms of artifacts, they offered little in the sense of gaining insight into their social dynamics, resulting in a lack of any understanding of their political and family institutions, customs, and social groups. Unilineal evolutionists thought they found an exquisite solution to this problem, by equating Paleolithic and "primitive" societies. According to their view, Paleolithic societies still existed in the XIX century due to their lack of "progress". By their logic, scientists of the time would gain a vivid picture of the earliest stages of humanity by studying these same "primitive societies".

As such, by forming a typology of societies and cultures according to their stages of respective "development", the goals of the unilineal evolutionists were to present the development of all institutions as being a consequence of total human progress. The theory kept under its consideration that all cultures pass

through the same phases: savagery, barbarism, and civilization. On the basis of this evolutionist classification, Fanula Papazoglu constructed a narrative of Paleo-Balkan societies. The most important consequence thereof for Serbian archaeology was her understanding of the supposed processes of Hellenization and Romanization following these same terms of unilineal evolutionism.